

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՔ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ*

ՀՏԴ 93/94:32

DOI: 10.52063/25792652-2021.4-10

ԱՐՄԱՆ ԵՐԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ սփյուռքագիտության ամբիոնի վարիչ,
«Արցախ» գիտահետազոտական ինստիտուտի
հոգաբարձուների խորհրդի անդամ,
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
armanyeghiazaryan@ysu.am

Հոդվածի նպատակը հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների գործոնի հիման վրա Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացման նոր մոտեցում առաջադրելն է: Խնդիր է դրվել ներկայացնել պարբերացման էությունը և հանրապետության պատմության պարբերացման հիմնական գործոններն ու սկզբունքները:

Հոդվածի մեթոդաբանության առումով նշելի է, որ պատմության պարբերացումը պատմական գործընթացների՝ ըստ ժամանակային ու բովանդակային փուլերի և ենթափուլերի համակարգման ձև է: Այն իրականացվում է նախապես ընտրված սկզբունքներով ու չափանիշներով, որոնցով պատմափուլերը ստանում են տարբերակիչ յուրահատկություններ: Արդյունքում ստացվում է պատմության՝ համեմատաբար կայուն բնութագրիչներով ժամանակաշրջանային բաժանում: Պարբերացման նպատակը պատմության առանձին՝ ինքնուրույն շրջափուլերի բովանդակության խորքային քննությունն է՝ հիմնված բաժանման չափանիշների այնպիսի ընտրության վրա, որը հնարավորություն է տալիս լավագույնս հասկանալու պատմության տրամաբանությունն ու օրինաչափությունները:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացման խնդրում հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների գործոնի, ավելի որոշակի՝ դրանց զարգացման առանձնահատկությունների՝ որպես չափանիշ ընդունումն այդ պարբերացումը նորովի իրականացնելու մի փորձ է:

Սույն ուսումնասիրությունը միտված է հնարավորինս խորությամբ և բազմակողմանիորեն գնահատելու հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների դերը Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության ընթացքում, որով մեր նորօրյա պետականության ընթացքի ճանաչողությունը առաջարկվում է կառուցել նաև այդ հարաբերությունների հիմնական դրսևորումները հաշվի առնելով: Արդյունքում ըստ արժանվույն գնահատվում են հայրենիք-սփյուռք կապերի ազդեցությունն ու նշանակությունը հայրենի պետության կայացման գործում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 15.10.2021թ., գրախոսվել՝ 15.11.2021թ., տպագրության ընդունվել՝ 25.12.2021թ.:

Հիմնաբառեր՝ Հայաստանի երրորդ Հանրապետություն, պատմություն, պարբերացում, հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններ, Արցախյան գոյապայքար, խորհրդածողով, գործոն:

Մուտք. Հայաստանի երրորդ Հանրապետության 1991-2017 թթ. պատմության պարբերացման փորձերը

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության առաջին 30-ամյակի պատմության պարբերացումը հայ պատմագիտության կարևոր առաջնահերթություններից մեկն է: Խնդիրն այն է, որ հայոց պատմության 1991-2021 թթ. փուլը լի է կարևոր ու շրջադարձային իրադարձություններով, որոնց՝ ժամանակաբովանդակային փուլերի բաժանումը հայոց արդի շրջանի պատմության ուսումնասիրությունը կդարձնի ավելի համակարգված ու ամբողջական: Չնայած ասվածին՝ Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացումը հայ գիտնականներին առանձնապես չի մտահոգել:

2017 թ.-ին Երևանում տեղի ունեցավ «Հայոց պատմության նոր պարբերացման խնդիրները» խորագրով գիտաժողովը, որի ընթացքում հանրապետության առաջատար գիտնականները ներկայացրեցին հայոց պատմության տարբեր դարաշրջանների պարբերացման իրենց տեսլականները: Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացման հայեցակարգը ներկայացրեց Է. Մինասյանը: Գիտաժողովի հիմնական կյուբերը հրատարակվեցին «Հայագիտության հարցեր» գիտական պարբերականում («Հայագիտության հարցեր» 194-239): Է. Մինասյանի զեկուցումը որպես առանձին հոդված հրատարակվեց այլ հանդեսում (Մինասյան 75-79):

Է. Մինասյանը ներկայացնում է այն հիմնական գործոնները, որոնց հիմամբ կատարել է պարբերացումը: Դրանք են՝ ազգային- ազատագրական պայքարը (իմա՝ Արցախյան համաժողովրդական պայքարը), «սոցիալ-տնտեսական համակարգային արմատական փոփոխությունների գործոնը» և անկախ պետականության վերականգնման փաստը (Մինասյան 76): Հեղինակը սկզբում 1990 թ.-ի օգոստոսի 23-ից մինչև 1991 թ.-ի սեպտեմբերի 21-ն ընկած ժամանակահատվածը համարում է Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացման սկիզբ («1990 թ.-ի օգոստոսի 23-ից մինչև 1991 թ.-ի սեպտեմբերի 21-ի հանրաքվեն Հայաստանը խորհրդարանական հանրապետություն էր ԽՍՀՄ կազմում, և ահա այս բաժինն ուղղակի կարելի է անվանել Հայաստանի անկախացման գործընթացի սկիզբ: Այն որպես պարբերացման սկիզբ ընդունելով՝ մենք կարծում ենք, որ այս շրջանը կարելի է անվանել Հայաստանի անկախության հռչակում և ապա դրա պարբերացման հենց առաջին մասը՝ անկախացման գործընթացի սկիզբ, մինչև 1991 թ.-ի խորհրդային պետության լուծարումը և անկախության հանրաքվեն սեպտեմբերի 21-ին») (Մինասյան 76), իսկ այնուհետև, երբ ներկայացնում է պարբերացման իր համակարգը, այն սկսում է 1991 թ.-ի սեպտեմբերի 21-ից (Մինասյան 78): Կարելի է ենթադրել, որ «Հայաստանի անկախության հռչակումը և պետականության կայացումը (1991-2000 թթ.)» պարբերափուլի ներքո հեղինակը իրավամբ նկատի ունի նաև 1990 թվականից սկզբանավորված անկախության վերականգնման գործընթացը: Դատելով հետագա շարադրանքից՝ Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության 1991-2017 թթ. շրջափուլը հեղինակը բաժանում է երկու ժամանակագրական շրջանների՝ 1991-1998 թթ. («մինչև 1998 թ. իշխանափոխությունը») և 1999-2016 թթ.՝ ներկայացնելով ուսումնասիրության բովանդակային ուղղությունները՝ սահմանադրության ընդունում, բանակի ստեղծում, ներքաղաքական զարգացումներ, հայ առաքելական եկեղեցու գործունեություն, ՀՀ միջազգային դրություն և արտաքին քաղաքականություն և այլն (Մինասյան 77):

Ի վերջո, ներկայացնելով պարբերացման սեփական ձևաչափը՝ Է. Մինասյանը որոշակիորեն սրբագրում է նախապես ներկայացրած պարբերացման

Ժամանակագրական շրջանակները՝ առաջարկելով 1991-2000 թթ. և 2001-2017 թթ. ենթափուլերը և որպես սահմանագիծ ընդունելով նոր հազարամյակը (Մինասյան 78): Նշված ձևաչափում պարբերացման ներքո հեղինակը հիմնականում ներկայացնում է Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմությունը՝ ըստ բովանդակային ուղղությունների, որոնց մեջ առանձնացված են հայրենիք-սփյուռք փոխհարաբերությունները՝ նկատի ունենալով կրթամշակութային, արվեստի ոլորտի և գիտական կապերը, սփյուռքի սոցիալ-տնտեսական աջակցությունը հայրենիքին, ինչպես նաև հայկական համայնքներն արդի փուլում (Մինասյան 78-79):

Կարևոր է նաև, որ անկախ պետականության հաստատման գործընթացը Հայաստանում 1990-2001 թվականներով է թվագրում Է. Պողոսյանը (Պողոսյան 2013): Նշվածին գրեթե համահունչ է Է. Չոհրաբյանի տեսակետը (Չոհրաբյան 359-374):

Ներկայացվածից անկհայտ է, որ Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացումը վերջնական չէ և կարող է ու պետք է կատարվի հավելյալ գործոններ հաշվի առնելով: Դա հնարավորություն կտա հայոց պատմության հույժ Էական պատմաշրջանի ուսումնասիրությունը դարձնել ավելի բազմակողմանի ու խորքային:

Հայրենիք-սփյուռք 100-ամյա հարաբերությունների պատմության պարբերացումը

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության առաջին 30-ամյակի պատմության պարբերացման համար Էական գործոններից մեկն Էլ հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններն են, որոնց հաշվառումը պարբերացումն իրականացնելիս Հայաստանի արդի Հանրապետության պատմության մի շարք զարգացումներ դարձնում է առավել հստակ ու բացատրելի:

Հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների պատմության պարբերացման վերաբերյալ կարծիք են հայտնել մի քանի հետազոտողներ, որոնք, ի դեպ, փոխկապակցվածություն են տեսնում ՀՀ զարգացումների և հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների միջև: Մասնավորապես Կ. Դալլաբյանը հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները բաժանել է չորս փուլի՝ ելնելով դրանցում գոյություն ունեցող սկզբունքներից ու կապերի ընդլայնման գործընթացից.

1. 1921 թվականից մինչև 1920-ական թթ.-ի կեսերն ընդգրկող ժամանակաշրջան, երբ հայրենիք-սփյուռք կապերի հիմքում ազգային միասնության սկզբունքն էր և շեշտադրումը կատարվում էր Էթնիկ նույնության վրա,

2. 1920-ական թթ.-ի երկրորդ կեսից մինչև 1960-ական թթ.-ի սկիզբն ընդգրկող ժամանակաշրջան, երբ հայրենիք-սփյուռք կապերի հիմքում դրվեց դասակարգային շերտավորման սկզբունքը և թշնամանք ձևավորվեց սփյուռքի հայկական կուսակցությունների նկատմամբ: Սկսվեց սփյուռքի հիմնական հատվածի օտարման գործընթացը հայրենիքից,

3. 1960-ական թթ.-ի սկզբից մինչև 1988 թվականն ընդգրկող ժամանակաշրջան, երբ հայրենիք-սփյուռք կապերի հիմքում դրված էր քաղաքական շերտավորման սկզբունքը: Այս ժամանակաշրջանում խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները հարաբերություններ են հաստատում Ռամկավար ազատական և Սոցիալ դեմոկրատ հնչակյան կուսակցությունների հետ՝ թշնամանք տածելով միայն Հայ հեղափոխական դաշնակցության նկատմամբ: Սփյուռքի հետ աշխատանքները լավագույնս համակարգելու համար 1964 թ.-ին ստեղծվում է Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն,

4. 1988 թվականից մինչև մեր օրերն ընդգրկող ժամանակաշրջան, հայրենիք-սփյուռք կապերում աստիճանաբար վերացվում են բոլոր տեսակի շերտավորումները և ազատ հարաբերություններ են հաստատվում հայրենիքի ու սփյուռքի միջև (Դալլաբյան 23-51):

Կ. Դալլաքյանը հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների 1918-1920 թթ. ժամանակաշրջանը չի ընդգրկել իր կազմած պարբերացման մեջ՝ այն ներկայացնելով ներածության կարգով: Խնդիրն այն է, որ ըստ նրա՝ Նորանկախ Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարությունը ժամանակ չի ունեցել ծավալուն կապեր հաստատելու ասփյուռքի հետ՝ բավարարվելով միայն դժվարին դրության մեջ հայտնված հանրապետությանը սփյուռքի օժանդակությունն ապահովելուն ուղղված քայլեր ձեռնարկելով (Դալլաքյան 22-23): Կարևոր է նաև, որ Կ. Դալլաքյանը որևէ պարբերացման չի ենթարկել հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների՝ 1988 թվականից սկիզբ առած փուլը:

Ներկայումս, սակայն, հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների սկիզբ է համարվում 1918 թվականը, երբ Հայաստանի Հանրապետության հիմնադրումով սկզբնավորվեցին հարաբերությունները նաև արտասահմանի հայության հետ (Եղիազարյան Ա. և այլք 7-8): Խնդիրն այն է, որ իրականում 1918-1920 թթ. կարճատև ժամանակաշրջանում հայրենիք-սփյուռք կապերը էապես ընդլայնվել են և զարկ է տրվել ներգաղթին (Եղիազարյան Ա. և այլք 43-62):

Խ. Թուրյանը սփյուռքի պատմությունը պարբերացնելիս 1965 թվականից սկիզբ առած փուլում փոխկապակցված է ներկայացնում սփյուռքյան զարգացումները և Հայաստանում առկա իրողությունները: Ըստ նրա՝ մասնավորապես 1965-1988 թթ. փուլում սփյուռքում առկա էին ազգային արժեքների ու լեզվի պահպանության մարտահրավերներ, սակայն Խորհրդային Հայաստանի հետ կապերի միջոցով դրանք մասամբ հաղթահարվեցին: Այս փուլում սփյուռքում էական էին Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների նկատմամբ թշնամական կամ բարեկամական մոտեցումները: Իսկ 1988 թվականից սկիզբ առած փուլը Խ. Թուրյանը բնորոշում է մի կողմից Հայաստանի քաղաքական անկախության վերականգնումով, իսկ մյուս կողմից սփյուռքի էլիտաների միջև պայքարով (Tölölyan 107-136):

Հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների և

հայաստանյան զարգացումների փոխկապակցվածությունը

Հարկ է ընդգծել, որ 1918 թ.-ին ծնունդ առած Հայաստանի Հանրապետությունը, որը խորհրդայնացվեց 1920 թ.-ին, իսկ 1991 թ.-ին վերականգնեց քաղաքական անկախությունը, իր գոյության ավելի քան 100-ամյա պատմափուլում միշտ էլ ուղեկցվել է քիչ թե շատ համախմբված սփյուռքով, ուստի հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները ստացել են էական նշանակություն: Վերջինս հատկապես շեշտվել է այն ժամանակ, երբ Հայաստանը վերակառուցման ու զարգացման համար կարիք է ունեցել սփյուռքի աջակցության: 1918-1920 թթ., 1921-1937 թթ., 1944-1988 թթ. և այնուհետև մինչև մեր օրերը գրեթե մշտապես սփյուռքի աջակցությունը համարվել է խիստ անհրաժեշտ հանրապետության առաջ ծառայած խնդիրների լուծման համար:

Այն իրողությունը, որ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները, դրանց որակն ու բովանդակությունը ուղղակիորեն կախյալ փոփոխական են ՀՀ-ում տեղի ունեցող գործընթացներից, հստակ է: Մասնավորապես, «Հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները 1918 թվականից մինչև մեր օրերը» աշխատության հեղինակներն այդ հարաբերությունները բաժանում են երեք հիմնական ժամանակաշրջանների՝ դրանք կապելով Հայաստանի առաջին, խորհրդային և երրորդ Հանրապետությունների՝ սփյուռքի նկատմամբ քաղաքականության հետ (Եղիազարյան Ա. և այլք 28-31): Հայաստանի առաջին Հանրապետության շրջանում կարիք կար «Հայ գաղութների վիճակը ուսումնասիրելու, նրանց մայր երկրի հետ կապելու և նրանց նյութական ու բարոյական ուժերը Հայաստանի օգտին օգտագործելու» («Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918-1920 թթ.» 546), Հայաստանի խորհրդային Հանրապետության շրջանում անհրաժեշտ էր հայթայթել ժողովրդին սովից ու համաճարակից փրկելու

միջոցներ առաջին հերթին հայկական սփյուռքում («Հրավիրակ» 1), 1941-1945 թթ.-ին պետք էր համախմբել սփյուռքահայությանը՝ նացիզմի դեմ մաքառող հայրենակիցներին աջակցելու համար (Մելիքսեթյան 170-171, Դավաքյան 41), իսկ 1988 թվականից հրամայական էր դարձել հնարավորությունները ներդնելը բնական աղետի ենթարկված, ազատագրական պայքարի դրոշակ բարձրացրած և անկախ պետականություն կերտող հայրենիքին հնարավորինս սատարելու համար: Աշխատության հեղինակները թերևս առաջին անգամ փորձ են կատարել պարբերացնելու հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների 1991-2018 թթ. պարբերաշրջանը, ըստ որում՝ դարձյալ կապելով հայաստանյան իրողությունների հետ: Նրանք տարբերակիչ յուրահատկություններ են բացահայտել ՀՀ երեք նախագահների ղեկավարման շրջաններում, ուստի հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում առաջարկել են առանձնացնել երեք ենթափուլ՝ 1991-1998 թթ., 1998-2008 թթ. և 2008-2018 թթ.: 1991 թ.-ին Հայաստանի քաղաքական անկախության վերականգնումով փաստացիորեն ճանաչվեց դեռևս 70 տարի առաջ հայրենիքից հարկադրաբար հեռացած կազմակերպությունների վերադարձի իրավունքը: Ցավոք, 1991-1998 թթ.-ին հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների զարգացումը կասեցվեց մասնակի բախմամբ, որն իր հիմնական դրսևորումը ստացավ 1994 թ.-ին Հայաստանի Հանրապետությունում ՀՀԴ-ի գործունեության ժամանակավոր կասեցմանը վերաբերող՝ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հրամանագրով: Բացի այդ, խնդիրներ առաջացան սփյուռքի մյուս կուսակցությունների և նրանց հայաստանյան մասնաճյուղերի միջև: Այդ շրջափուլի հիմնական ձեռքբերումը եղավ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ստեղծումը 1992 թ.-ին: Հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում կարևոր փուլ էր 1998-2008 թթ. միջակայքը: Այդ տարիներին ակտիվանում էին հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները հատկապես Հայաստան-սփյուռք 1999, 2002, 2006 թթ.-ի խորհրդածողովների միջոցով (Եղիազարյան և այլք 185-202): Մյուս կողմից հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների զարգացման նոր փուլը նշանավորվեց քաղաքական ընդհանուր օրակարգի հստակեցմամբ: Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունները քաղաքական օրակարգի մաս դարձրին Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը, իսկ սփյուռքյան կուսակցությունները աստիճանաբար դարձան ՀՀ քաղաքական համակարգի մաս: Հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների հաջորդ ենթաշրջափուլը սկսվեց 2008 թ.-ին և նշանավորվեց ՀՀ սփյուռքի նախարարության ստեղծումով, նրա ավելի քան 10-ամյա արդյունավետ գործունեությամբ (Եղիազարյան Ա. և այլք 40-42):

Այժմ արդեն հնարավոր է խոսել հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների՝ 2018 թվականից սկիզբ առած փուլի մասին, որի գնահատականը տայը, սակայն, դեռևս վաղ է:

Դատելով Հայաստանի երրորդ Հանրապետության համար վերոհիշյալ հույժ եական իրողություններից՝ ակնհայտ է, որ Հայաստանի երրորդ Հանրապետության 30-ամյա պատմության պարբերացումը անհրաժեշտ է կատարել՝ ելնելով հիմնականում հայաստանյան զարգացումներից, սակայն պարբերացման համար ազդեցիկ գործոնների շարքում ընդգրկելով հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները:

Եզրակացություն

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության՝ 1991-2021 թթ.-ի պատմության պարբերացումը, փաստորեն, հաշվառելով հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների գործոնը, կարելի է ներկայացնել նոր համակարգմամբ.

1. 1991-1998 թթ.-ի շրջափուլ, երբ ՀՀ առաջին նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի օրոք ձևավորվում էին մի կողմից՝ պետական կառույցն իր բաղադրիչներով, մյուս կողմից՝ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների նոր մոտեցումներն ու մեխանիզմները: Այս փուլում պետությունը մեծապես զգում էր սփյուռքի աջակցության

կարիքը, ինչն ապահովելու համար ստեղծեց «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը: Վերջինս հետագա տասնամյակներին մեծ ներդրում ունեցավ պետության կայացման գործում: Մյուս կողմից հայրենիքում սկսեցին գործունեություն ծավալել սփյուռքահայ կազմակերպությունները՝ ներգրավվելով պետության հասարակական-քաղաքական կյանքում, երբեմն-երբեմն մաս կազմելով քաղաքական իշխանությանը և մասնակցություն բերելով Արցախյան գոյապայքարին (Եղիազարյան և այլք 145-158, 173-184):

2. 1998-2008 թթ.-ի շրջափուլ, երբ ՀՀ-ում տեղի ունեցած իշխանափոխությունը հանգեցրեց ինչպես պետական կառավարման համակարգի հետագա հասունացմանն ու կայացմանը, այնպես էլ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների ու հայրենիքում սփյուռքի ներկայության ապահովման նոր ձևաչափերի ներդրմանը: Ռ. Քոչարյանի նախագահության շրջանում փորձ արվեց հասնել ինչպես հայրենիք-սփյուռք ընդհանուր օրակարգի ձևավորմանը (օրինակ՝ Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության մեջ ներառելը), այնպես էլ առավել խորը ինտեգրման: Այդ նպատակն էին հետապնդում Հայաստան-սփյուռք երեք խորհրդաժողովները: 2005 թ.-ին սահմանադրական հանրաքվեի արդյունքում ՀՀ-ում ներդրվեց նաև երկքաղաքացիության ինստիտուտը, որը հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների սերտացման և հայրենիքում սփյուռքահայության ինտեգրման կարևոր միջոց էր (Եղիազարյան և այլք 197-198):

3. 2008-2018 թթ.-ի շրջափուլ, երբ ձևավորված աշխարհաքաղաքական ու տարածաշրջանային իրողությունների պայմաններում Հայաստանը դիմագրավում էր լուրջ մարտահրավերների, իսկ պետական ապարատը կարիք ուներ նշանակալից արդիականացման, փորձ կատարվեց ավելի սերտացնելու հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները: Այդ նպատակով Ս. Սարգսյանի նախագահության շրջանում՝ 2008 թ.-ին, ստեղծվեց ՀՀ սփյուռքի նախարարությունը, որի ավելի քան 10-ամյա գործունեությունը նկարագրելի է որպես հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների աննախադեպ աշխուժացման և ՀՀ կյանքում սփյուռքի բազմակողմ ինտեգրման ժամանակաշրջան (Եղիազարյան և այլք 203-213):

4. 2018 թվականից սկիզբ առած փուլը, երբ ՀՀ վարչապետ Ն. Փաշինյանը խնդիր դրեց վերափոխելու ՀՀ պետական ապարատը և բարձրացնելու սփյուռքի հետ հարաբերությունների արդյունավետությունը [Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշում (1 հունիսի 2018 թվականի N 581 - Ա): Սփյուռքի հետ կապերը, որոնք հույժ էական են ՀՀ զարգացման ու կայացման տեսանկյունից, 2019 թվականից սկսվեցին համակարգվել ոչ թե պատկան նախարարության (դադարեցվեց 2008 թվականից հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների զարգացման գործում մեծ ներդրում ունեցած ՀՀ սփյուռքի նախարարության գործունեությունը), այլ նրա փոխարեն ստեղծված՝ ՀՀ սփյուռքի գործերի գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակի միջոցով:

Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների գործոնը էապես նպաստում է Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության պարբերացման գործին՝ հնարավորություն տալով առաջարկել պարբերացման ավելի բազմակողմանի ու ամբողջական տարբերակ:

Օգտագործված Գրականություն

1. «ԱրԴՀ գիտական ընթերցումներ», Ստեփանակերտ, 2017:
2. Դալլաքյան Կ., Հայ Սփյուռքի պատմություն, Երևան, 2004:
3. Եղիազարյան Ա. և այլք, Հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունները 1918 թվականից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2017:
4. Չոհրաբյան Է., Պետության սոցիալական քաղաքականությունը Հայաստանում (1990-2005), «Հայոց պատմության հարցեր», Երևան, 2007:

5. «Հայագիտության հարցեր», Երևան, 2017, թիվ 3:
6. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ծրագրի մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշում (1 հունիսի 2018 թվականի N 581 - Ա) // <https://www.gov.am/am/gov-program/> /մուտք՝ 11.10.2021 թ./:
7. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նիստերի արձանագրություններ 1918-1920 թթ.», Երևան, 2010:
8. «Հրավիրակ». պարբերաթերթ Հայաստանի ոգևության կոմիտեի կենտրոնական վարչության, Երևան, 1925, № 1:
9. Մելիքետյան, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը (1920-1980 թթ.), Երևան, 1985:
10. Մինասյան Է., Հայաստանի երրորդ հանրապետության պատմության պարբերացման հարցի շուրջ, «ԱրՊՀ գիտական ընթերցումներ», Ստեփանակերտ, 2017:
11. Պողոսյան Է., Անկախ պետականության հաստատման գործընթացը Հայաստանում (1990-2001 թթ.), Երևան, 2013:
12. Tölölyan Kh., Elites and Institutions in the Armenian Transnation // Diaspora, A Journal of Transnational Studies, vol. 9, N 1, spring, 2000.

Works Cited

1. «ArPH gitakan y'nt'ercumner», Step'anakert, [Scientific Readings of ArSU] 2017. (in Armenian)
2. Dallaqyan K., Hay Sp'yur'qi patmut'yun, ErevanErevan, [History of Armenian Diaspora, Yerevan] 2004. (in Armenian)
3. Yeghiazaryan A. ev aylq, Hayreniq-sp'yur'q haraberut'yunnery' 1918 t'vakanic minchev mer o'rery', Erevan, [Homeland-Diaspora Relations from 1918 to the Present Day, Yerevan] 2017. (in Armenian)
4. Zohrabyan E'., Petut'yan socialakan qaghaqakanut'yuny' Hayastanum (1990-2005), «Hayoc patmut'yan harcer», ErevanErevan, [State Social Policy in Armenia (1990-2005), Yerevan] 2007. (in Armenian)
5. «Hayagitut'yan harcer», ErevanErevan, [Armenological issues, Yerevan] 2017, t'iv 3. (in Armenian)
6. Hayastani Hanrapetut'yan kar'avarut'yan c'ragri masin Hayastani Hanrapetut'yan kar'avarut'yan oroshum (1 hunisi 2018 t'vakani N 581 - A) // <https://www.gov.am/am/gov-program/> [Decision of the Government of the Republic of Armenia on the program of the Government of the Republic of Armenia]. (in Armenian)
7. «Hayastani Hanrapetut'yan kar'avarut'yan nisteri ard'anagrut'yunner 1918-1920 t't'», Erevan, [Documents of the sittings of the Government of the Republic of Armenia (1918-1920), Yerevan] 2010. (in Armenian)
8. «Hvavirak» (journal of Relief Committee of Armenia), Erevan, 1925, № 1. (in Armenian)
9. Meliqset'yan, Hayreniq-Sp'yur'q ar'nchut'yunnery' ev hayrenadard'ut'yuny' (1920-1980 t't'), Erevan, [Homeland-Diaspora Relations and Repatriation in 1920-1980s, Yerevan] 1985. (in Armenian)
10. Minasyan E'., Hayastani errord hanrapetut'yan patmut'yan parberacman harci shurj, «ArPH gitakan y'nt'ercumner», Step'anakert, [On the Periodization Issue of the Third Republic of Armenia, Stepanakert] 2017. (in Armenian)
11. Poghosyan E'., Ankax petakanut'yan hastatman gorc'y'nt'acy' Hayastanum (1990-2001 t't')., Erevan, [The Process of Establishing an Independent Statehood in Armenia, Yerevan] 2013. (in Armenian)
12. Tölölyan Kh., Elites and Institutions in the Armenian Transnation // Diaspora, A Journal of Transnational Studies, vol. 9, N 1, spring, 2000. (in English)

THE FACTOR OF HOMELAND-DIASPORA RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA HISTORY PERIODIZATION

ARMAN YEGHIAZARYAN

*Yerevan State University, Chair of Diaspora Studies, Head;
«Artsakh» Research Institute, Board of Trustees of the, Member;
Doctor of History, Professor,
Yerevan, the Republic of Armenia*

The purpose of the article is to develop a new approach to the periodization of the history of the Third Republic of Armenia, based on the factor of Armenia-Diaspora relations. The task is to present the essence of periodization, as well as the main factors and principles of periodization of the history of the Third Republic.

From the point of view of the methodology of the article, it should be noted that the periodization of history is a way of systematizing historical processes in terms of time and content. Periodization is carried out according to pre-selected principles and criteria, on the basis of which the historical stages acquire their distinctive features. The result is a periodic section of history with relatively stable characteristics. The purpose of periodization is an in-depth study of the content of separate, independent cycles of history based on the choice of classification criteria that make it possible to better understand the logic and laws of history.

As for the periodization of the history of the Third Republic of Armenia, the adoption as a criterion of the factor of the relationship between the Homeland and the Diaspora, or rather the peculiarities of their development, is an attempt to periodize the history of the Third Republic of Armenia in the light of new realities.

This study is aimed at the most profound and comprehensive assessment of the role of relations between the Homeland and the Diaspora in the history of the Third Republic of Armenia, which allows substantiating knowledge about the development of Armenian modern statehood at the stages of development of these relations. This serves as a basis for assessing the role and significance of relations between the Homeland and the Diaspora in strengthening the Homeland.

Keywords: *Third Republic of Armenia, history, periodization, Homeland-Diaspora relations, Artsakh struggle for existence, conference, factor.*

ФАКТОР ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РОДИНА-ДИАСПОРА В КОНТЕКСТЕ ПЕРИОДИЗАЦИИ ИСТОРИИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АРМАН ЕГИАЗАРЯН

заведующий кафедрой диаспороведения

Ереванского государственного университета,

член совета попечителей

научно-исследовательского института «Арцах»,

доктор исторических наук, профессор,

г. Ереван, Республика Армения

Цель статьи – разработать новый подход к периодизации истории Третьей Республики Армения, основанный на факторе отношений Армения-Диаспора. Задача – представить суть периодизации, а также основные факторы и принципы периодизации истории Третьей республики.

С точки зрения методологии статьи следует отметить, что периодизация истории – это способ систематизации исторических процессов в контексте времени и содержания. Периодизация проводится по заранее выбранным принципам и критериям, на основе которых исторические этапы приобретают отличительные черты. В результате получается периодический раздел истории с относительно стабильными характеристиками. Целью периодизации является углубленное изучение содержания отдельных, независимых циклов истории на основе выбора критериев классификации, позволяющих лучше понять логику и закономерности истории.

Что касается периодизации истории Третьей Республики Армения, то принятие в качестве критерия фактора взаимоотношений Родины и диаспоры, а точнее, особенностей их развития, является попыткой периодизации истории Третьей республики Армения в свете новых реалий.

Данное исследование направлено на максимально глубокую и всестороннюю оценку роли отношений между родиной и диаспорой в истории Третьей Республики Армения, что позволяет обосновать знания о развитии современной армянской государственности на этапах развития этих отношений. Это служит основой для оценки роли и значения связей между родиной и диаспорой для укрепления Родины.

Ключевые слова: *Третья Республика Армении, история, периодизация, отношения Родина-Диаспора, борьба Арцаха за существование, конференция, фактор.*